

***MATKA JÄÄN
REUNALLE***

Annika Suvivuo

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

©Annika Suvivuo ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

ISBN 978-951-1-45526-4

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

Ei ole olemassa yhtään ihmistä joka tarvitsee kaikkea jäätä,
mutta yksittäinenkin ihminen hyötyy valtavasti siitä, että jään
ansiosta luonto on mahdollisimman toimintakykyinen.

Tero Mustonen, kalastaja

SISÄLLYS*

* * * * *

Lukijalle

9

Rannat jäässä

Jään alla nukkuu pääsky

12

Lahdet jäässä

Herra 19 ja kylmän ikävä

27

Koko näköpiiri jäässä

Kaamoksen
kokemusasantuntija

51

Koko näköpiiri pysyvästi jäässä

Miesten navat

73

* Sisällysluettelo rakentuu nimityksille joita Suomen ympäristökeskuksen (Syke) hydrologian yksikkö käyttää vesistöjen jäätalven eri vaiheista. Järven talvi etenee harvoin näin suoraviivaisesti.

Rantojen sulaminen

Yö on lähellä, Inga

92

Ulompänä sulaa

Kaiken se kestää

114

Jää liikkuu

Jos sodan täytyy alkaa,
alkakoon se talvipakkasilla

138

Jään katoaminen

Muistoissa

160

Lopuksi

179

Kiitokset 183

Lähteet & luettavaa 187

* * * * *

* * * * *

Lukijalle

Rakastuessani jäähän olin heti varma suhteestamme: se kestäisi koko elämäni. Mikään 80-lukulaisen suomalaisen lapsen vuodentierrossa ei viitannut siihen, etteikö niin tapahtuisi. Ymmärsin tietysti, että tunteeni saattaisi leimuta yksipuolisena, mutta joka kerta jään helisevät jäähyväiset keväällä palkittiin myöhemmin samana vuonna uudella yhteisellä pakkasajalla.

Nyt aikuisena nautin varsinkin jään valosta ja talvisen järven rajattomuudesta. Olen kävellyt, hiihtänyt ja talvikalastanut enimäkseen Päijät-Hämeen Vesijärvellä ja Pohjois-Karjalan Höytiäisellä. Jälkimmäinen on kaksi kertaa Helsingin kokoinen, ja silti tunnen koko sen valoisan jään avaruuden hetkittäin yksityiseksi ja ikiomaksi.

Luonnonjäiden hyötykäyttö sekä niiden viihdekäyttö hyvinvointivaikutuksineen on tavattu ottaa Suomessa itsestäänselvyytenä. Tätä taustaa vasten ajatuskin jäiden katoamisen mahdollisuudesta mykistää. Se saa minut vetäytymään pahoilla mielin vintille ja varastoon hypistelemään toppapukuja, lämpösaappaita ja pipojen tupsuja.

Monet tutkijat todella arvioivat, että otteemme jään iloihin on lipeämässä, että järvemme lähestyvät keikahduspistettä, jossa ne eivät enää aina jäädy talvisin. Jää liikkuu siis ilmeisesti meistä pois päin, mikä onkin ihan johdonmukaista, olemmehan mekin jo pitkään etäännyttäneet itseämme jäästä.

Nykyään veden kiinteä olomuoto mahdollisuuksineen merkitsee monelle meistä pelkkiä anekdootteja menneestä ajasta tai materiaalia kielikuville. Tunnelma voi olla jäinen. Työpaikan kahvihuone, ihmissuhde tai väkivalta voi olla hyytävää. Elämän ihanuudet ja nautinnot kuvataan useimmiten kuumiksi, esimerkiksi kauneimmat ihmiset tai erikoistarjoukset ovat sellaisia. Mukavat ihmiset ovat hekin vähintään lämpimiä. Ja vaikka 'jäättävä' voi merkitä esimerkiksi ihailtavan tasokasta suoritusta urheilussa tai taiteessa, niin todellinen jäätävyyys nähdään pahana. Jäättävä sade tuulilasissa tarkoittaa hirveää riesaa, mahdollisesti peräti onnettomuuksia.

Tosielämän jäästä puhutaankin jatkuvasti alentuvasti ja vähättelevästi. Upea elementti typistetään ja vääristellään vesiputkien räjäyttelijäksi ja luiden katkojaksi. Jää jopa tappaa murtuessaan pilkkijän alla tai pudottautuessaan keihäänä kuudennen kerroksen räystäältä viattoman kaupunkilaisen niskaan.

Viime vuosina minulle on käynyt selväksi, että pohjoisia luonnonkansoja ja muita ammattilaisia lukuun ottamatta ihmisten tahto ja taito tehdä yhteistyötä jään kanssa on rapautunut. Sen vuoksi minussa syntyi tarve selvittää suhdettamme jäähän, etsiä ihmisen kiintopisteitä veden kiinteään olomuotoon. Varasin projektilleni aikaa ja aloin opiskella ympäristöalan perustutkintoa jään merkeissä. Pitkin opintojani kirjoitin ylös omia sekä muiden havaintoja ja kokemuksia jäästä.

Seuraavilla sivuilla liikutaan järvillä ja jäätiköillä. Mukana on espoolainen filmitähti Inga, eläimiä etsivä Herra 19 sekä Jussi, jonka

jalat eivät ylettäneet enää lammen pohjaan. On myös lintuja, laivoja, jäämiinoja sekä ala-asteen piha. Eikä jään tarinoita voi ajatellakaan ilman laumaa luonnontieteilijöitä ja Virginia Woolfia.

On kerrottava paljon, koska veden ja lumen lujat olomuodot liittyvät aika lailla ihan kaikkeen. Kiinnitimme asiaan huomiota tai emme, jää ja sen puuttuminen säätelevät elinolosuhteitamme parhaillaankin. Siksi muistutan itseäni yhä uudelleen kylmyyden perussäännöstä: inhimillinenkin on biologisen alaista.

Koen jäätyneiden vesistöjen tarjoavan ihmiselle tyyneyttä ja tilaa. Vesien suurilla kansilla kulkiessa ei koskaan tunne olevansa yksin. Siellä tietää olevansa keskellä jatkuvaa tapahtumaa turhan hälinän jäädessä pieniksi etäisiksi liikkeiksi rannoille.

Hyvää matkaa!
Hollolassa jouluna 2022
Annika Suvivuo

Huom! Pahoittelen sanan *jää* jatkuvaa toistumista tekstissäni. Soitin Kotimaisten kielten keskuksen Korukseen ja sain tietää, että vaikka jäällä on lukuisia eri olomuotoja omine nimineen, itse sanalle ei ole synonyymeja. Jää on korvaamaton.

RANNAT JÄÄSSÄ

* * *

* * *

Jään alla nukkuu pääsky

*Havaintoja
lintujen matkoista
ja ihmisen
lämmiverisyydestä*

Pääskyt eivät arastele unille käydessään. Järven hämärässä rantakaislikon yllä aaltoilevalle lintuparvelle voi shoutaa sitä häiritsemättä. Syyskuun neljäntenä, puoli tuntia ennen auringonlaskua, kohtaan ruovikossa sakean yöpymisparven. Vilkasliikkeisiä haara- ja törmäpääskyjä syöksähtelee veneen ympärillä lipuessani keskelle vähintään tuhatta pientä matkakuumetta. Lento ruovikon päällä jatkuu jonkin aikaa auringonlaskun jälkeenkin, ja sitten se lakkaa. Linnut katoavat.

Suurin osa Suomessa pesivistä pääskyistä suuntaa jo kesän lopulla Afrikan mantereelle. Tietoja pääskyjen tunnetusta – tai oletetusta – vuodenkierrosta voi jäljittää kauas historiaan. Eteenpäin katominen onkin jo toinen juttu.

Minä stressaan pääskyjen tulevista talvilomista. Säätilan yllätysten vuoksi lomalennot ovat käyneet aikaisempaa vaarallisemmiksi ja välilaskujen tarve lisääntynyt. Olen vastuuntuntoisena ihmisenä miettinyt keinoja auttaa. Linnut ovat niin keveitä, että jos postitaisin haarapääskyn Suomesta Etelä-Afrikkaan, sen pitäisi hoitua tavallisella 1,95 euron kirjemerkillä. Jos hintaan lisäisi kymmenen senttiä, se takaisi priority-luokan kyydin viidestä seitsemään arkipäivässä. Silloin järkevintä olisi laittaa pääsky matkaan maanantaina, jolloin se todennäköisesti välttyisi pitkästyttävältä odottelulta sunnuntain hiljentämissä lajittelukeskuksissa.

Minun on pakko pohtia tällaisia vaihtoehtoja, koska ilmakehän, jään ja veden vuorovaikutus muokkaa maailmaa ja ilmastoa kiihtyvällä tavalla. Olosuhteiden muuttuminen vaikuttaa esimerkiksi Saharan tuuliin, joissa pienetkin muutokset voivat olla omin siivin lentävälle ratkaisevia. Päästäkseen hengissä Etelä-Afrikkaan pääskyjen on ylitettävä tuo melkein Euroopan kokoinen hiekkapätsi. Menestys Saharan selviytymisleikissä riippuu täysin ajankohdan tuulista.

Taivaalla suotuisasti kiidättävä ilmapvirtaus mahdollistaa mahdotto-
man: se nostaa pääskyjen lentonopeuden kolminkertaiseksi verrat-
tuna siihen, mitä samoista siivistä irtoaa suomalaisen järviruovikon
yllä.

Lokakuun lopulla olen järvellä taas, nyt aamun kirkkaudessa. Pääs-
kyjä ei näy.

Kaksi vettä jakavalla kannaksella makaa kuollut telkkä. Rannoil-
taan soistuneen järven toisella puolikkaalla, sen mustalla pinnalla
parinkymmenen metrin päässä minusta, on toinen samanlainen.
Haulikon ääni ei enää kaiu ympäröivistä harjanteista.

On kylmä. Jo viikkoja sitten järvi alkoi luovuttaa lämpöään ilma-
kehään ja pintavesi viileni. Näin siitä tuli kesäistä vettä painavampaa
ja sen tehtävä oli painua syvyyskiin antamaan happea elämäänsä
vielä jatkaville. Samalla lämpimämpää vettä syvyyksistä työntyi koh-
ti pintaa ja hiljalleen järvivesi sekoittui kauttaaltaan +4-asteiseksi.
Katselen yön pudottelemia lumitähtiä, jotka ovat löytäneet suon
syvänpunaiset karpalot. Hapuileva alkutalvi ei vielä viihdy rannan
turpeessa. Otan askeleen sinne ja toisen tänne, ja tuuhea rahka-
sammalturpe nielee jalan melkein nilkkaa myöten. Liikuskelu auttaa
vaihtoehtojeni miettimisessä, mutta päädyn aina samaan. Noutavaa
koiraa ei nyt ole, joten minun pitää itse hakea veteen pudonnut telkkä.

Riisuudun, heitän toppatakin ja villapaidan rantaan, sitten alan tai-
teilla kireävirtaisia kumisaappaita pois. Lasken paljaat jalkani orans-
seille mättäille, joilla virtailee karpalon lehtivanoja siroina köynnök-
sinä. Pelaa aikaa.

Turpeesta pursuavan nesteen kalseus yllättää ja ilma on vielä vettäkin viileämpää. Kuluisi silti vielä viikkoja ennen kuin uuden talven jää rajaisi järven ja ilmakehän irti toisistaan. Ensin lasia muistuttava kansi suojaisi vedessä eläjiä kylmältä ilmalta ja tuulelta. Vähitellen vahvistuva jää peittyisi lumeen ja pinnan alle muodostuisi oma salaperäinen maailmansa vailla valoa.

Heitän vielä kaksi paitaa ja kaikki housut pois, lasken ne kannaksella makaavan telkän viereen. Jostain syystä katson parhaaksi jättää rintaliivit ylleni.

Etsin tukevaa maata, jolta voisin laskeutua järveen. Sellaista ei ole. Asetun vatsalleni sammalille liu'uttaakseni sääreni veteen. Kylmyys kiipeää jalkojani pitkin ja iskee alavatsaan. Hengitys salpautuu ensin, mutta saman tien hyinen vesi pakottaa minut hyperventiloimaan.

Kylmähokin voi estää siirtymällä jäätävään veteen hitaasti. Tiedän, että ensimmäinen minuutti kannattaa pysyä aloillaan ja vastustaa vaistomaista tarvetta nopeisiin liikkeisiin, ne kuuluvat taistele tai pakene -reaktioon. Pyly paljaana, sääret vedessä, mahallaan suolla lokakuun lopussa tasaan keuhkojeni toimintaa. Sitten työnän itseni irti rannasta ja alan liikutella jäseniäni hallitun kiivaasti.

Kokonaan mustan veden ympäröimänä käännyn uimaan telkän suuntaan. Vesi väistyy edessäni äänettömästi kuin se kaikessa mustuudessaan olisi tavallista vettä paksumpaa. Kehon liike estää vilun pääsyn sisälleni, mutta iholla kylmyys vain tihenee. Hetkessä iho on niin turta, etten tunne, kuinka katkenneet pinnanalaiset oksat ja juuret kynsivät verinaarmuja vatsaan ja kylkiin. Tunnen vain, miten järvi kantaa minua lähemmäs kelluvaa lintua.

Telkän saavutettuani vaikuttaa lupaavasti siltä, ettei pohkeiden kramppia ehkä tulekaan. Tönäisen pää kallellaan kelluvan telkän liukuun kohti rantaa ja käännähdän puuskuttaen sen perään. Eläintä järven pinnalla tuoppien uin mahdollisimman nopeasti takaisin soi-

seen satamaani kahden saraisen tuppaan väliin. Työnnän telkän mätäiden päälle ja ryömin kylmästä kömpelönä makuulle sen viereen.

Syksyisellä suolla maatessani otan oman paikkani Suomen historiassa. Siinä suojärven kynsiviltä hakopuilta pelastautuneena ja voimia kootessani mieleeni nousee pohjoisten naisten viheliäiseksi kuvattu villiys. Roomalainen Tacitus piti meitä metsästäviä naisia varmana merkinä takapajuisista yhteisöistä. Juuri me olimme hänelle tae kulttuurin kehittymättömyydestä.

Ruotsalainen arkkipiispa ja kirjailija Olaus Magnus sentään kuvasi meitä 1500-luvulla aika kauniisti: *Napapiirin laajoilla metsäseuduilla -- naiset metsästävät yhtä taitavasti kuin miehet, elleivät paremminkin.*

Mieleeni on jäänyt eräs puupiiirros Olauksen kirjasta *Pohjoisten kansojen historia*. Siinä pitkään hameeseen pukeutunut nainen hiihtää ja koira juoksee hänen rinnallaan. Naisen taipuisat hiukset aaltoilevat pitkinä toistaen ympäröivän maaston muotoja. Kaikessa kiidossaan hän jännittää metsästysjousensa.

Minun riistasaaliini kuului yhteen monista telkkien syysmuuton parvista. Vesilinnuista heinäisorsaa ja telkkää saattaa vielä toisinaan metsästä ruoakseen, mutta monet muut sorsalajit vähenevät niin draaattisesti, että jätän ne ilolla lipumaan järville ja lentämään taivaille.

Valtaosa Suomen telkistä muuttaa syys–marraskuussa Itämerelle, Pohjanmerelle ja Keski- ja Etelä-Eurooppaan. Ihan muutamat tarkenevat avoimissa vesissämme läpi talven.

Meillä pesivät pääskyt jatkavat lomillaan siis huomattavasti telkkiä kauemmas. Tietoja muuton suunnasta ja nopeudesta on kerätty

muun muassa pukemalla pääskyille pikkuisia elektronisia reppuja. Noin gramman painava reppu sisältää geolokaattorin eli valopaikantimen, jolta purettu data kertoo muuttajan matkan vaiheista 50–200 kilometrin tarkkuudella.

Kokonaiset, usein tuhansien pääskyjen muuttoparvet voidaan havaita myös tutkan näytöltä. Joskus silloin kun tutka oli ihmiselle vielä ihan uusi juttu, lintuparvienväisten vaaleita hahmoja ruudulla ei aina välttämättä osattu tulkita oikein. Toisinaan niitä pidettiin enkeleinä.

Siihen aikaan, kun melkein kaikki ihmiset pitivät vielä luonnon tuntemusta ja havainnointia itselleen tarpeellisena taitona, teknologia ei nauttinut yhtä valtavaa suosiota kuin nykyään. Koska teknologia ei tuolloin myöskään tuottanut varmaa tietoa, kaikki eivät olleet mitenkään yhtä mieltä siitä, missä pääskyt viettivät talvensa.

Merenkävijät raportoivat jo satoja vuosia sitten laivoista muuttopääskyistä, jotka Englannin kanaalissa lepäsivät laivojen puuleikkauksilla ja tervatuilla köysistöillä. Saman tyyppisiä havaintoja tekivät myös kansimiehet, jotka seilasivat Pohjanmerta ja Itämeren erottavan Kattegatin salmissa. Välimerelläkin kirjattiin havaintoja loppukesän *hirundoista* ja siitä, että vielä noiltakin leveysasteilta ne jatkoivat matkaansa yhä kauemmas etelään.

Tervapääskyt, lentotaiturit, ovat herättäneet ihmisen huomion jopa taivaankannen tuntumassa. Maailmansotien taistelulentäjät havaitsivat tervapääskyjä kilometrien korkeudessa. He kertoivat lintujen jättäytyvän siellä tuulten kyytiin lepäämään ja nukkumaan.

Ainakin kansalaistieteilijät ovat siis tienneet pääskyjen ja kiitäjälintujen etelänlomista jo vähintään satoja vuosia. Ja silti aivan hämmästyttävästi luonnontutkimuksen suuri sulkapää, itse Carl von Linné (1707–1778), vakuutti pääskyjen viettävän talvensa kaivau-